

СІЛЬНІ І СЛАБКІ ЯКОСТІ ХАРАКТЕРУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ

Людмила ВЕРЕМЕЙ,
мол. наук. співроб НДУ

Один з найбільш суперечливих і видатних політичних діячів України Гетьман Мазепа велико зусилля спрямував і реалізував у справі освіти і науки, будівництва наукових та православних храмів. Іван Мазепа (1687-1709) – високоосвічена особистість. Спочатку навчався у Києво-Могилянській колегії, а потім у колегії єзуїтів у Варшаві. Багато подорожував Західною Європою, де здобув досвід управління державою. Мазепа хотів незалежної України для себе і для новоствореної ним аристократії, він і не думав про зміну селянської долі. Гетьман був аристократом і ним залишився. Його орієнтація на Московщину, Швецію, Туреччину не мала підтримки серед козацької старшини. Мазепа втратив досягнення, які зберегли наступники Богдана Хмельницького. Протягом 21-річного гетьманування Мазепа – один із найбагатших феодалів Європи. Досліджуючи постати гетьмана як особистість, доречно зазначити, що значну частину своїх власних грошей він віддавав на розвиток просвітницьких, культурних та релігійних закладів. Побудова «мазепинських» храмів бароко свідчить про нього як ревного представника і покровителя православ'я. Мазепа збудував головний корпус Києво-Могилянської академії, довів кількість студентів до 2 тисяч; заснував безліч шкіл і друкарень, щоб «українська молодь користувалася благами освіти», сприяв перетворенню Чернігівської колегії на вищу школу-ліцей. Він співпрацював з багатьма вченими, і дав змогу направити на навчання до закордонних університетів дітей козацької старшини для формування власного українського кадрового потенціалу. Високоосвічений гетьман Мазепа славився своїм красномовством, умінням переконувати людей своїм незрівнянним хистом і словом.

«10 вересня молодий цар Петро, тоді 17-літок, прийняв українців на авдієнції і тут ще раз могутній цар Мазепа вязя вверх. Мазепа приніс зі собою багаті гостинці: великий золотий хрест, викладений самоцвітами, прегарну шаблю, яку найвній хронікар цієї доби оцінює на 2000 рублів, і золоті нашийники для царської рідні. Та більш як усіма дарунками вмів він з'єднати в собі приязність царя своїм красномовством, своїм незрівнянним хистом переконувати людей. Жаль, що ця

майстерна промова найзручнішого дипломата у тодішній Європі якось не зберіглась і не дійшла до нас» (Ілько Борщак, Рене Маргель, Іван Мазепа, Київ, Вид. СП. «Свечас», 1961, с.19).

Інтригуючі рядки «Споминів» французького амбасадора де Бонака свідчать про те, що в Україні не зустрів він ніколи людини, яку можна було б зрівняти з Мазепою не лише щодо впливів і багатства, а й щодо освіти і глибини його світогляду. Спробуємо пригадати твердження Феофана Прокоповича, реорганізатора російської православної церкви, автора драми «Володимир» на честь Мазепи, який свідчить про те, що Мазепа – це спадкоємець Володимира Великого: «Приглянися собі у Володимири, – каже він, – наче у зеркалі і побачиш у ньому свою славу і хоробрість!» Подібне свідчення про особистість Мазепи Стефана Яворського, тодішнього ректора Могилянської академії, великого бібліофіла, який склав панегірик на честь Мазепи, єдиний примірник якого був у давній царській бібліотеці у Петербурзі.

Мова Мазепи черпала багатою красномовні скарби Лівія та Цицерона і дивувала присутніх на сходах люду, святах. Трирічне студіювання Мазепою риторики і латини залишають гармонію в душі юнака від авторів Тита, Лівія, Тацита, Цицерона. Мазепа добре володів первом, цікавився літературою і писав вірші. Він вражав своїм красним словом і чарував оточуючих. Навіть у 60-річному віці він зберіг таїну привабливості. Вояки, ченці, королі, жіноцтво не могли втриматись перед його чарівною силою володаря людських сердеч. Не дивно, що у 60 років Мазепа закохався у Мотрю, дочку Кочубея, який приходився хрещеним батьком. Він був струнким, привабливим, з живучим зеленим блиском очей. Як зазначають дослідники, ніяких причин сумніву не було в тім, що Мотря закохалась у 60-літнього гетьмана. У архівних матеріалах Москви збереглись листи Мазепи, виповнені благородством, високою моральністю, благочестивістю, ширим почуттям кохання до доньки Кочубея, з якою Мазепа мав намір одружитися у 1704 році. Старий Кочубей категорично заперечував цей шлюб, адже згідно з законом православ'я, церква забороняла шлюби між хрещеним батьком і хрещеницею. Мати Мотрі, сувора і честолюбива жінка, надто боляче переживала те, що сталося, а Кочубей ладний був кричати на весь світ про ганебний для їхнього роду випадок з донькою. Мотря втекла

до Мазепи, однак гетьман відправив Мотрю до батьків, не порушивши її дівочу честь. Почуття людської гідності і честі, повага до батьків Мотрі та шире кохання до дівчини не дозволяло Мазепі поводити себе непорядно. Він відіслав її додому супроти своєї волі та волі дівчини.

Спробуємо дослідити, якою мовою виклав свої щирі і віддані почуття Мазепа до Мотрі у його листах до дівчини. У своїх посланнях гетьман зізнається, що Мотря є для нього божеством, чистою дівою. Він береже її честь. У звертанні до Мотрі Мазепа вживає зменшувано-ласкаві слова. Мова його пересипана епітетами, порівняннями, метафорами, зменшувано-ласкавими словами: «Мое серденько, май цвіте рожевий! Сердечно на тее болію, що не далеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоіх і личка біленького видіти; через сеє письмечко кланяюся, всю Тебе цілу люб'язно».

Мотря болісно переживала з приводу того, що Мазепа відправив її до батьків, оберігаючи її дівочу честь. Мазепа пояснює Мотрі причину їх розлучення: «Мое серденько! Зажурився Я, почувши від дівки (служниці) таке слово, що Ваша милост за зле на мене маєш, що В(ашу) М(илость) при собі не задержав, але відіслав додому. Уваж сама, що б з того виросло. Перше: що б твої родичі на всім світі розголосили: що взяв у нас дочку уночі гвалтом і держить у себе замість заложниці. Друга причина: що державши В-у М. у себе, Я би не міг жодною мірою витримати, та і В.М. так же; мусіли би ми із собою жити так, як подружжя каже, а потім прийшло б неблагословення від церкви і клятьба, щоби нам із собою не жити. Де ж би Я тоді Вас подів? І мені би через теє В.М. жаль, щоб потім на мене не плакала».

Цей лист свідчить про безперечну відданість православній вірі, Богу, небажання порушувати закон Божий. Кожен лист гетьмана Мазепи до Мотрі – трепетне хвилювання молодечої, ще не зів'яло душі 60-літнього закоханого Безкорисного, щирого, відданого кохання. Щирість римованих рядків захоплює прислів'ями. Безмежно чарує зменшувано-пестива форма іменників, розмаїття і багатство епітетів у формі прикметників та дієслів: «Мое сердечне кохання! Прошу і вельми прошу, будьласка зо мною побачитися для устної розмови. Коли мене любиш, не забувай же, коли не любиш – не споминай же. Спомни мої слова, що любить обіцяла, на що мені і рученьку біленьку дала. І повторе і постократно прошу, назначи хоч на одну мінути, коли маємо з собою видітися для спільнога добра нашого, на котре сама раніше згоду свою була дала. А заки теє буде, пришли намисто з шиї своєї, прошу». Мое сердечко! «Уже ти мене ізсушила красивим своїм личком, своїми обітницями. Посилаю тепер до В(ашої) м(илости) Мелашку, щоб про все розмовилася у В.М. Не стережися її ні в чим, бо є вірна В-й М. і мені в усім. Прошу і сильно, за ніжки В.М., мое серденько обявивши, прошу, не відкладай своєї обітниці». Кожен лист Мазепи до коханої Мотрі сповнений тривоги за честь і долю дівчини, взаємини з нею батьків. Він прагне підніження стосунків Мотрі з родиною, знаючи гострий характер її матері і тривогу за долю доњинки. Але поряд з цим, гетьман Мазепа «сердечне, шалено» її кохає, про що він, не бачачи дівчини, може викласти свої почуття лише у межах, які таємно передає їй через прислугу. «Мое серце кохане! Сама знаєш, як я сердечне, шалене люблю В.М., іще нікого на світі не любив так. Мое б теє щастя і радість (було), щоб нехай іхала та жила у мене тільки ж я уважав, який кінець з того може бути, а головно при такій злости і заїlosti твоїх родичів. Прошу, моя любонько, не відміняйся ні в чим, як уже непоєднократ слово своє і рученьку далаєш; а я взаємне, поки жив буду, тебе не забуду.»

Мазепа, кохаючи Мотрю, оберігає від злих язиків. Він турбуеться і болісно відчуває довготривале її мовчання. Мое серденько! Не маючи відомості про походження В.М., - чи вже перестали В.М. мучити і кату-

вати, - тепер від'їжджаючи на тиждень на певні місяця, посилаю В-й М-сти від'їздного (дарунок з нагоди від'їзду) через Карпа, що прошу завдячне прийняти, а мене в неодмінній любові своїй ховати». «Мое серденько! «Тяжко болію на тес, що сам не можу з В.М. обширно поговорити, що за відраду В.М., у теперішнім смутку вчинити. Чого В.М. від мене потребуєш, скажи цій дівці. В остатку, коли вони прокляті твої, тебе цураються, - іди в монастир, а я знатиму, що на той час з В.М. чинити. Чого треба - ще раз прошу повідомити мене В.М.» Звісно, гетьман Мазепа пропонує Мотрі іти в монастир у тому випадку, коли життя в отчому домі стане вкрай нестерпним. Це єдиний вірний шлях до істини, на наш погляд, найсправедливіше вирішення для Мотрі її життєвого шляху в даній ситуації.

Гетьман Мазепа є неординарною особистістю, контрастною у різних життєвих ситуаціях. Він допускає у побутовій лексиці брутальні слова, лихослів'я, власне лише коли відстоює кохання. «Моя сердечне кохана! Тяжко зажурився, я почувши, що тая катівка не перестає В.М. мучити, як і вчора теє учнила. Я сам не знаю, що з нею, гадиною, чинити. То моя біда, що з В.М. слушного не маю часу про все переговорити. Більш від жалю не можу писати: тільки теє, що що-небудь станеться, я поки жив буду, тебе сердечне любити і зичити всього добра не перестану, і повторе пишу, не перестану на злість моїм і твоїм ворогам». Вкотре стверджено Мазепою кохання до Мотрі штовхає його на грубість щодо матері Мотрі: «Катівка», або: «Ця жінка нахабна і балакуча, яку треба би загнуздати як дикого коня!» Утеча Мотрі дала поштовх до думок Мазепи у біблійно-класичному стилі: «Чи свята мученица Варвара не втікла з дому батька свого Діосквора і то не до хати гетьмана, але в багато бідніше місце, між пастухів».

Наукові дослідження дають змогу стверджувати, що Мазепа показує свою зверхність і багатство, вказуючи на дорогоцінність коштовностей, дарованих Мотрі. «Коли Я тобі дав перстень діамантовий, над котрий найліпшого, найдорожчого у себе не маю: Що хоч сяк хоч так буде, а любов між нами не відміниться». У листах до Мотрі знаходимо справді гідну свіжість і ніжність почувань, як от: «Мое серденько! Бодай того Бог з душою розлучив, хто нас розлучає. Знав би я, як над ворогами помститися, тільки ти мені руки зв'язала. Я з великою сердечною тоскницею жду від В.М. відомості, а в якім ділі, сама добре знаєш. Тому вельми прошу, дай, мені скорий отвіт на це мое писання, мое серденько».

Протиріччя особистості Мазепи відслідковується в тім, що поряд з вірою в Бога, він вживає такі гріховні заборонені Господом вислови-помсти: «Бодай того Бог з душою розлучив, хто нас розлучає!» Мазепа, звісно, адресує батькам Мотрі. Сильні почуття до Мотрі перевершують у великого гетьмана почуття людської гідності, порядності до інших людей. Літній чоловік, державний і політичний діяч, викликає жалісливе співчуття і неповагу до себе з позиції невихованості, нетактності, порушення закону Біблії. Несумісні: лихослів'я, брутальність, заклинання з добрим жертвуванням во ім'я храмів релігії і науки. Складна душа Мазепи мала такі непередбачені переходи. Архівні подробиці свідчать, що Кочубей у своїх доносах до царя жалувався, що «Мазепа прохав і дістав від його доњинки личку волосся і що доњинка переслала йому свою нічну сорочку».

Життя Мотрі стало нестерпним. Вона з огидою ставилось до старих батьків, плюючи їм в обличчя. Батьки думали, що вона заворожена. Звісно, Мотря теж вдавалася до порушення закону Господа, виражаючи грубість, злість, ненависть і неприязнь до батьків ради Мазепи. Кочубей, у свою чергу, від нестерпного душевного болю винощував план помсти Мазепі за доњинку. У сенсі помсти Кочубею Мазепа теж бачив вихід. Про це свідчить його найсердечніше звертання до коханої Мотрі. «Моя сердечне кохана, найліпша, найлю-

безніша Мотронько! Вперед смерти на себе сподівався, ніж такої в серцю Вашім відміни. Спомни тільки на свою присягу, спомни на свої рученьки, котрі мені не раз давала: «що мене – хоч будеш за мною, хоч не будеш – до смерті любити обіцяла».

Спомни наостаток любезну нашу бесіду, коли ти бувала у мене у покою: «Нехай Бог неправдивого (неправдомовного) карає, а я хоч любиш, хоч не любиш мене до смерти тебе, відповідно до слова свого, любити і сердечно кохати не перестану, на злість моїм ворогам. Прошу і дуже, мое серденько, яким-небудь способом побачся зо мною: що маю з В.М. далі чинити. Бо вже більш не буду ворогам своїм терпіти, окончній помсту вчиню, а яку, сама побачиш. Щасливіші мої письма, що в рученьках твоїх бувають, ніж мої біdnі очі, що тебе не оглядають. «Кочубей всіляко звинувачував гетьмана у розпусті, в його великому інтересі до жіноцтва. Мазепа давав відсіч неправдивому слову Кочубея, кажучи: «Ах, якби колись твій дах і твоя хата загинула, то ти не міг би обвинувачувати в цьому нікого. Ти мусів би шукати вини тільки в проклятій нахабності твоєї жінки. А щодо розпусти, про яку ти згадуєш у твоїм памфлєти, не знаю, що ти хочеш сказати. Чи саме це з тобою не діється, коли ти так слухаєш своєї жінки?».

Мазепа бував за кордоном і бачив різних людей. Особливо багато осіб жіночої статі захоплювались його розумом, і головно, красою. Деяким з них симпатизував Мазепа, а дехто з жіноцтва були його друзями.

Однак 60-літнім він залишається вірним своїй Україні, де й зустрів щире кохання – Мотрю. Одного разу гетьман Мазепа звернувся у Києві до полковників, промовляючи: «Коли є хтось між вами, може, такий, який гадає, що хочу передати гетьманську блаву Войнаровському, то помиляється. Ви, панове, будете мати повну волю вибрати одного з-поміж вас. Войнаровський не потребує цього, щоби жити в ріднім гнізді. А я готовий передати вам своє становище». Коли полковники протестували, кажучи: «Нехай Бог вас боронить від такого бажання», Мазепа додав: «Коли нині є між вами бодай один, який може спасті батьківщину, я передав би йому її в опіку. Але коли ви лишаєте цей тягар на моїх плечах, слухайте мене і йдіть за мною». Гетьман Мазепа всіляко заперечував і перешкоджав шлюбам між росіянами й українцями. Ми намагалися розкрити деякі сильні і слабкі сторони гетьмана Мазепи.

ЛІТЕРАТУРА:

- ЛІТЕРАТУРА**

  1. Мазепа Іван, Борщак Ілько; Маргель Рене. Життя й пориви великого гетьмана. – К.: «Свечас», 1991.
  2. Мазепа Іван. Листи та вірші. Анатолій Макаров – Мазепа Будівничий. – К., 1991.
  3. Слабошпицький Михайло. З голосу нашої кліо. Події і люди української історії. – К.: «Довіра», 1993.
  4. Історія української культури. Видання Івана Тиктора. Доба Мазепи.
  5. Мазепа в світлі психологічної методи Б. Крупницького. – Авгсбург, 1949.